

12. Роль еліт у трансформаційному суспільстві: Матеріали “круглого столу”. — К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2003 — 96 с.
13. Чорноволенко В., Іващенко О, Симончук О. Проблеми статусної легітимації політичних і господарських еліт сучасного українського суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1999. — № 4. — С. 5-28.
14. Хоффман-Ланге У. Элиты и демократизация: германский опыт // Социс. — 1996. — № 4. — С. 50-57.
15. Шипілов Л. Юридичне освоєння еліти. Еліта як інструмент та об'єкт соціального міфотворення // Молода нація. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 39-43.
16. Шкурат І. Роль виборів у формуванні національної і регіональних еліт // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Укр. академії державного управління при Президенті України. Одеський філіал. — Одеса: Аспропринт, 1999. — Випуск II. — С. 111-118.
17. Яременко О., Медведєв Ю., Шалієв А., Щіченко О. Державно-політична еліта Кіровоградщини // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Укр. академії державного управління при Президенті України. Одеський філіал. — Одеса: Аспропринт, 1999. — Випуск II. — С. 119-123.

In the article the main factors of political elite formation are analyzed, the systems of forming and recruiting are discovered. The main directions of political elite forming at the modern stage are discovered.

Key words: elite, political elite, elite recruiting

Отримано 23.02.2010

УДК 323.15

М. О. Туник

“НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА”: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Основна мета статті полягає в роз'ясненні поняття національної меншини як суспільного явища. Здійснюється аналіз категорій “національна меншина”, “національна група”, “етнічна меншин”. Автор зауважує, що у вітчизняній і світовій політичній літературі не існує універсальної, сталої концепції національних меншин.

Ключові слова: національні меншини, національні групи, етнічні групи, етнічні меншини.

Питання національних меншин для будь-якого суспільства завжди залишається актуальним і потребує постійного вивчення та аналізу. Однак відомо, що проблематика національних меншин належить до особливо складних та дискусійних питань. Найчастіше в цій сфері суперечності стосуються таких понять, як визначення, типології, критерії визначення чисельності, стану національної свідомості або ж суті відносин між державою проживання і національними меншинами. Усе це вказує на неоднорідність проблеми національних меншин.

В Україні вже існують певні напрацювання в галузі міжнаціональних відносин, однак їх недостатньо, враховуючи динаміку етнонаціонального розвитку та його важливість для процесів державотворення. Тому вивчення даної проблеми вимагає постійної уваги та нових теоретичних розробок.

Питання національних меншин привертало увагу науковців у різні часи, однак на початку двадцятого століття воно набуло системного характеру. В першій половині двадцятого століття особливий внесок у розвиток етнополітики та дослідження питання національних меншин вніс О. Бочковський (праця «Вступ до націології», де подається аналіз розвитку нацменшин у тогочасній Європі) [1].

Починаючи з другої половини двадцятого століття, в центрі уваги стають такі питання, як самоідентифікація національних меншин, повернення національних меншин до своїх культурних витоків, що згодом отримало назву «етнічного ренесансу». Серед зарубіжних дослідників особливий внесок у вивченні питання етнічного ренесансу зробили Д. Белл, Е. Сміт, Н. Глейзер.

Проте вже наприкінці двадцятого століття ряд дослідників виділяє окремо таке поняття, як «політизація національних меншини». Розвивали цей напрям Д. Белл, В. Ісаїв, Дж. Ротшильд. Вони аналізують проблему взаємовідносин національних меншин та політики, набуття національними меншинами політичної свідомості, політичну мобілізацію національних меншин, участь національних меншин у формуванні влади тощо.

Опису визначень, складу, чисельності і розселення національних меншин присвячені праці українських дослідників, а саме Ф. Д. Заставного, С. Макарчука, В. Євтуха, Л. Шкляра, О. Майбороди та ін.

За останній час особливий внесок у вивчення питання діяльності національних меншин внесли праці І. Варзара, О. Картунова, О. Майбороди, Ю. Римаренка, О. Мироненка, В. Євтуха, С. Здіорука, С. Макарчука, І. Онищенко, Л. Шкляра. Саме ці автори розглядають такі поняття, як «політизація етнічності», питання взаємовідносин держави та етносів, аналізують генезу національно-політичних рухів у західній політологічній думці.

Враховуючи значний потенціал напрацювань з даного питання, метою статті є аналіз наукової літератури на наявність підходів тлумачення та меж застосування поняття «національна меншина».

Оскільки поняття «національна меншина» пов'язане з такими складовими, як нація, меншина та етнос, необхідно для полегшення завдання визначити їх межі спільності та відмінностей.

В західній науці термін «етнічність» вживається як поняття для етнічних спільнот, що включає в себе поняття «етнос», «народ», «нація», «національність», «етнічна» та «національна група» [2]. Але за своїми особливостями ці спільноти не є однаковими.

Англійський етносоціолог Е. Сміт розмежовує «етнос» і «націю», надаючи кожній притаманні атрибути. Етнос (фр. «ethnic») — це спільнота, яка має: власну назву; спільні міфи про походження; спільну пам'ять; культурну диференціацію; зв'язок з батьківщиною; деяку солідарність еліт. Нація: власна назва; спільні міфи; спільна історія; спільна національна культура; завойована батьківщина; спільні права і обов'язки; єдина економіка [3]. Таким чином, специфіка етнічної меншини тісно пов'язана з особливостями походження етносу. Проте наявність деяких особливостей, притаманних саме нації, вказує на те, що етнос є її складовою.

В радянській та сучасній науці в поняття «етнос», «етнічна група» вкладали означення соціальної спільноти, соціального організму. Тобто ті, які мали спільне соціальне походження. Але були вчені, що відносили етноси не до суто соціальних, а історичних, культурних, географічних, біосоціальних або етніобіологічних спільнот (В. Вернадський, Л. Гумільов). Проблема існує і в тому, що вкладали радянські і західні вчені в термін «етнічна група». Наприклад, радянські використовували соціологічні категорії, а західні — психологічні (спільні етнічні почуття, спільна свідомість та пам'ять). Проте західний дослідник Дж. Мельвіль зазначав, що наявність спільних етнічних почуттів, свідомості не означає існування спільної етнічної групи, а лише сукупність індивідів, що може перетворитися на групу, якщо буде діяти як організована спільнота.

У 60-70-ті роки в радянському суспільствознавстві утвердилася теза, за якою нація — вища форма етнічної спільності. Відтоді нація почала визначатися як соціально-етнічна категорія [4]. Важливим аспектом у розрізненні понять «етнос» і «нація» є можливість існування етносу компактно (в межах однієї території), так і дисперсно (на різних територіях), таким чином розрізнені групи етноса довгий час можуть зберігати основні якісні характеристики [5]. О. Нельга розрізняє ці поняття як політичне — «нація», іа духовно-культурне — «етнос».

Що стосується термінів «народ» і «нація», то як зазначає А. Білінський «народ» — це не будь-яка група людей, а група, поєднана кровними, біологічними зв'язками [6]. Виходячи з цього, вживання термінів «народ» і «нація» як синонімічних не є правильним. Так, етнологічно «народ» і «нація» — ідентичні поняття, що визначають біологічне походження груп людей, але в соціально-політичному аспекті вони не є тотожними. Народ — це біологічна єдність поєднана кровними зв'язками; все населення держави. Нація — політично, державно організований народ [7, с. 184].

Окремою категорією на етнополітологічному фоні виступає «національна меншина». В світі існує багато визначень і концепцій, що характеризують дане поняття. Першими почали з'ясовувати сутність соціологи, етнологи і антропологи. Датський

вчений Л. Вірт один з перших запропонував таке визначення меншини: «група людей, яких через їх фізичні або культурні ознаки виділяють серед інших у суспільстві для особливого і нерівноправного до них ставлення і які через це вважають себе об'єктом колективної дискримінації». Він також звертав увагу на те, що «люди, яких ми вважаємо меншинами з точки зору чисельності, можуть бути більшістю» [2, с. 88].

Американські етносоціологи К. Уоглі та М. Гарріс наприкінці 60-х років означили критерії ідентифікації меншин, що мають наступні риси:

- меншина – це підлеглі і залежні частини поліетнічного суспільства;
- їм притаманні особливі фізичні або культурні риси, які не považаються панівною частиною суспільства;
- меншини це – групи, об'єднані особливими рисами, які мають їх члени, та безсиллям, котре спричиняється цією неповагою;
- належність до меншини передається за принципом походження;
- члени меншини одружуються з представниками своєї групи.

Зазначені характеристики меншин, запропоновані К. Уоглі та М. Гаррісом, були частково підтримані етнополітологами на Заході, але піднялося питання з приводу чисельності етнічних груп. Ця сторона проблеми не розглядалася авторами критеріальної моделі.

В 1978 році датський етносоціолог Г. Амерсфорт висунув власну концепцію класифікації меншин, що поєднувала такі властивості:

- меншина – це безперервна спільнота у середині населення держави. Ця безперервність має важливі аспекти: меншина складається з кількох поколінь; належність до меншини має пріоритетність над іншими формами соціальної категоризації;
- чисельний стан меншини позбавляє її можливості брати активну участь у політичному процесі;
- меншина має об'єктивне несприятливе становище у таких суспільних сферах як: законодавча система, система освіти, ринок праці, ринок житла.

Вище зазначене приводить до думки, що прикладені до меншини стереотипи найчастіше мають «узагальнений характер», тобто ґрунтуються на біологічних чи культурних відмінностях [8]. Німецький правознавець Г. Брунер не останню роль у виокремленні меншини надає груповій ідентичності. Бо почуття приналежності до однієї й тієї ж спільноти є ключовою ознакою поняття «меншина». «Ідентичності» належить особлива роль у самотвердженні спільноти як цілості [9]. Але її роль і місце залежить також і від ступеня розвитку, на якому перебуває суспільство.

Як синонім «національної меншини» в літературі вживається термін «етнічна меншина». Приведу аргументи науковців, що не погоджуються з таким отождоженням. В. Євтух вважає, що для національної меншини характерне прагнення до відокремлення, до об'єднання в окремому політичному організмі, основу в якому складали б представники цієї меншини. Для етнічної меншини властива окремішність. Етнічна меншина може існувати дисперсно, в її долі відіграють не етнополітичні, а етнокультурні цінності, які об'єднують вихідців одного й того ж етносу в національному середовищі [15, с. 21].

В розумінні етнічної (національної) меншості німецьким дослідником Ф. Геккманом, термін «меншість» має відношення до певних осіб, що зазнали поразку на виборах або при голосуванні і отримали таким чином відторгнення від політичного владарювання. Включає етнічний фактор та пов'язану з цим дискримінацію, меншу кількість прав та можливість користуватися ресурсами [10, с. 37]. Таким чином, термін «меншість», за трактуванням Ф. Геккманна, означає не тільки групи людей, що сформувалися кількісно, а і відносини між цими групами. Він запропонував типологію етнічних меншин, яка включає структурну та поведінкову різницю. Запропонована типологія розрізняє етнічні меншини за умовами їх формування, соціально-структурній позиції групи в суспільстві і за етнополітичною орієнтацією. Умови формування співвідносяться з такими історичними процесами: 1) з створенням сучасної національної держави (національні і регіональні меншини); 2) з внутрішньою і міжнародною міграцією як наслідок (неодночасної) індустріалізації (іммігрантські меншини), кінцевою метою яких є створення «молодих національних держав»; 3) з наслідками колоніалізму (народи-меншості, нові національні меншості) [10, с. 38]. Виходячи з наведеної класифікації, можна виділити такі етнічні меншості, як: національні та регіональні, іммігрантські, народи — меншості і нові національні меншини. За Ф. Геккманом, етнічна меншина включає в себе національну меншину, вона є її різновидністю і відрізняється прагненням на статус у системі адміністративно-державних стосунків, іноді пов'язаними з вимогами автономно-територіального існування. Варто пам'ятати, що термін «етнічна меншина» визначається статусом груп населення в ієрархії поліетнічного суспільства та їхнім місцем у системі між-етнічної взаємодії у таких напрямках: меншина — домінуюча більшість; меншина — меншість. Спираючись на це, В. Євтух вважає методологічно невірно ставити знак рівності між трьома поняттями: етнічна група — етнічна меншина — національна меншина. Він пропонує визначати цю схему як взаємодію структурних сегментів, що містить такий зв'язок: етнічна група (охоплює як меншинні групи так і домінуючу етнічну групу населення) — етнічна меншина

(спільність на базі суто етнічних ознак що кількісно поступається основній етнічній групі країни) – національна меншина (спільність, яка формується як на основі етнічних ознак, так і на базі певних політичних орієнтацій) [15, с. 27]. Згідно з етнополітологічним словником, «національна меншина» – це етнічна меншина в поліетнічному суспільстві, яка перебуває на третій стадії етнічного ренесансу: стадії політизації, активної участі в політичному житті держави проживання [11, с. 391].

При визначенні головних критеріїв національної меншини, на думку О. Картунова, треба звертати більшу увагу не на чисельність меншини, а на її становище у «великому суспільстві». Меншина – це залежна, підлегла, субординована група [2, с. 127]. Бути в меншості не завжди залежить від кількості.

Професор Московського державного університету В. Кочетков тлумачить поняття «національна меншина» як частину народу, що проживає не в країні свого походження.

Зважаючи на можливість існування меншини при наявності політичного аспекту, визначаючи зміст цього поняття, треба розглянути юридичний бік, тому що статус меншини потребує правового її захисту від утисків домінуючої більшості [12]. Через це у документах ООН і інших міжнародних організаціях зазначені певні ознаки, при наявності яких меншина виступає об'єктом міжнародного права: кількісний склад (вона повинна поступатися іншій частині населення); непанівне становище; відмінності в етнічному чи національному характері, культурі, мові, релігії та наявність почуття солідарності до іншої частини населення з метою збереження культурних особливостей.

Враховуючи досвід та практику щодо визначення поняття «національна меншина», можна виділити її основні характерні критерії:

- кількісний (в більшості випадків національна меншина поступається в кількості іншій частині населення);
- критерій недомінування;
- відсутність власної державності на території проживання;
- наявність етнічних, релігійних та мовних характеристик, які відрізняють меншину від більшої частини населення;
- почуття солідарності з більшістю з метою збереження своєї культури.

Отже, в науковій літературі існує багато підходів щодо визначення поняття національної меншини. Однак констатуємо відсутність однастайності щодо її трактування серед науковців світу та України зокрема. Це зумовлено перш за все багатомірністю даного феномена. По-друге, складність полягає також і в розмаїтті ситуацій, пов'язаних з існуванням національних меншин. Що стосується термінів «етнічна група», «етнічна меншина» та «національна меншина», то у міжнародному законодавстві не-

має чіткого розмежування між цими поняттям. Але аналіз різних джерел дає підстави визначити їхню спорідненість, а не тотожність: етнічна група включає в себе домінуючу і меншину групи; етнічна меншина є складовою етнічної групи та відрізняється від неї однорідністю етнічної культури; національна меншина відрізняється від інших переважанням політичних факторів об'єднання, але і не виключає етнічних.

Список використаних джерел:

1. Бочковський О. Вступ до націології / О. Бочковський. — К. : Генеза, 1998. — 144 с.
2. Картунов О. В. Вступ до етнополітології : науково-навч. посібник / О. В. Картунов. — К. : Ін-т економічного управління та господарського права, 1999. — 300 с.
3. Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / Е. Сміт ; [пер. з англ.]. — К. : К.І.С., 2004. — 170 с.
4. Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / М. І. Обушний. — К. : Український Центр духовної культури, 1999. — 204 с.
5. Етнічні меншини Східної та Центральної Європи. Компаративний аналіз становища та перспектив розвитку / за ред. В. Євтуха, А. Зуппан. — К. : ІНТЕЛ, 1994. — 208 с.
6. Білинський А. Народ, нація, держава / А. Білинський // Віче. — 1994. — № 9. — С. 24-32.
7. Політологія : підручник / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — 3-є вид., перероб., доп. — К. : ВЦ «Академія», 2008. — 568 с.
8. Мейнтел Д. Що таке меншина? / Д. Мейнтел // Кур'єр ЮНЕСКО — 1993. — Серпень. — С. 10-13.
9. Нагорна Л. Українська політична нація: лінії розламу і консолідації / Л. Нагорна // Віче. — 2000. — №1 (94). — С. 132-146.
10. Геккманн Ф. Народ, нация, этническая группа и этническое меньшинство: к некоторым основным категориям этничности / Ф. Геккманн // Зарубежный мир: социально-политические и экономические проблемы. — 1990. — Вып. 19. — С. 30-40.
11. Етнополітологічний словник. Енциклопедично-довідковий словник / [за ред. О. В. Антонока, М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна]. — К. : МАУП, 2007. — 576 с.
12. Кочетков В. Национальные диаспоры в транснациональном пространстве / В. Кочетков // Вестник Московского университета. — Серия 18. Социология и политология. — 2009. — № 1. — С. 72-85.

The main goal of article is to explain national minority phenomenon with a help of etnopolitological conception. National minority, nation, ethnic group and ethnic minority conceptions analyze. The author of article says that «Domestic and world political literature don't have universal concept».

Key words: national minority, nation, ethnic, ethnic group and ethnic minority.

Отримано 28.03.2010